

magistraten 1739 opnåede *rang* og sæde som borgmester, et eksempel på, at ikke blot klæder gav udtryk for den honette ambition.

Men lad mig her til slut slå fast, at forf. fortjener megen ros for sin pionerindsats, som den første i større sammenhæng at forsøge et videnskabeligt dokumenteret slag imod folkedragts- eller snarere egnsdragt-mythen. Det er en overordentlig stor arbejdspræstation, og vi må glæde os over, at der ud af en særdeles sagkundskab vedrørende tøjer, moder, dragtbestanddele etc. er kommet denne smukke bog. I et så omfattende værk bygget op over tusindvis af småbitte detaljer vil der uundgåeligt være et og andet, der lader sig diskutere, om ikke ligefrem kritisere. Specielt har forf. haft den bedste vilje til at underkaste skifterne den kritiske prøvelse, som nu engang er en forudsætning for, at de kan tolkes, selvom det nu og da kan diskuteres, hvorvidt denne kritik er ført til bunds.

I denne sammenhæng forekommer det mig et held, at hovedthesen faktisk er *negativ*, målet er primært at *modbevise*, falsificere eller afvise den gængse folkedragtsopfattelse. Fornuftigvis søges dette gjort ved at opstille en ny, positiv these, tør jeg kalde den modernedsynkningsteorien med tids- og afstandsforhold som udslagsgivende faktorer. Vel er denne opfattelse solidt eksemplificeret, men vist ikke 100 % dokumenteret. Omvendt kan vi hævde, beskedent udtrykt, at vi på grundlag af forf.s materiale for Østjyllands vedkommende *ikke* finder ret meget hold i den traditionelle egnsdragtopfattelse (s. 265: »Der kan i Østjylland ikke påvises noget, som taler for, at man udover i hovedtøjerne har haft specielle egnspræg«). Blot må jeg i min afsluttende lykønskning desværre advare forf. imod at tro, at dette storværk vil ændre ret meget i den »folkelige« eller traditionelle opfattelse; som *Encyclopædia Britannica* resigneret slutter sin artikel *tartan*: »stadig fortsatte bestræbelser på at eksplodere mythen i den historiske sandheds interesse er mislykkedes – de forløbne 150 år har nu skabt sin egen fast etablerede tradition«, og den er jo faktisk også et stykke historie.

Troels Dahlerup

Bent Jensen: Danmark og det russiske spørgsmål 1917-1924. Dansk Ruslandspolitik fra bolsjevikkernes magterobring til anerkendelsen af det bolsjevikkiske regime de jure. Jysk Selskab for Historie, Århus. Universitetsforlaget 1979. 598 s.; engelsk resumé.

Den videnskabelige forskning af dansk historie i dette århundrede kom relativt sent i gang. Først i de sidste årtier har et antal forskere koncentreret deres interesse om disse for Danmarks udvikling overordentlig betydningsfulde årtier. Dette gælder såvel de skelsættende ændringer i det danske samfunds indre forhold, som Danmarks forbindelser med den øvrige verden. Denne afhandling, hvormed Bent Jensen erhvervede den filosofiske doktorgrad ved Københavns universitet, indtager en smuk placering blandt denne voksende række samtidshistoriske arbejder på vore reoler. Det sidestærke værk er en dybdepløjning af et betydningsfuldt tema, koncentreret om danske synspunkter og interesser, men skildret på international baggrund. Faghistorikerne har hidtil kun perifert beskæftiget sig hermed. Andre har på grund af dets formodede betydning i den politiske debat kastet sig over emnet. Dette gælder først og fremmest den kommunistiske skribent og politiker Kai Moltke, som Bent Jensen i forordet til sin afhandling takker for at have været sin »provokator«. Vurderet efter den bog, som Kai Moltke fik skrevet før sin død, syntes han ikke at have været smigret over denne karakteristik. Intet kan imidlertid være så fremmede for forskningen som en provokation, der igangsætter nye vurderinger. Om provokatoren overbevises af resultaterne heraf er en anden sag. Den ortodokse politiker bliver det næppe.

Kai Moltke og andre politisk engagerede, som har beskæftiget sig med Danmarks for-

hold til det bolsjevikkiske Rusland, var ude i et politisk ærinde og skabte dermed en række »myter« om personer og begivenheder i datidens danske samfund. Det er bl. a. disse »myter«, som Bent Jensen nøgternt har lagt under sit forskermikroskop.

Bent Jensens afhandling er, som titlen angiver, et studie i udenrigspolitik. I kapitel X »Afsluttende sammenfatning« defineres, hvad han forstår herved: »Udenrigspolitik i almindelighed er ikke det samme som diplomatiske relationer og statslig politik, og Ruslandspolitik i denne periode var det slet ikke«. Denne formulering udtrykker en moderne opfattelse af studiet af forholdet mellem staterne. Jeg savner blot en beskrivelse af, hvad forfatteren mener, at udenrigspolitik så er, men på »Indledningen«s første side udbygger Bent Jensen dog sin opfattelse af Ruslandspolitikken således: »Det russiske spørgsmål involverede ikke alene problemer af mere konventionel art, men havde tillige en dimension, der blev opfattet som en aktuel eller potentiel trussel mod grundlæggende principper i de vestlige stater« og endelig bliver det fastslået: »Også for Danmark og i dansk sammenhæng blev det russiske spørgsmål af største betydning«. Man kunne i denne forbindelse medtage en udtalelse af den gamle kætterske bolsjevik, Karl Radek, som Bent Jensen citerer, at en stats »forhold til udlandet vokser ud af de indre forhold, for derpå naturligvis at virke tilbage på disse«. Det voldsomme, men for Bent Jensen lidet karakteristiske opgør, som foretages i ekskursnote c (s. 549) kan derfor kun tages som udtryk for, at Bent Jensens irritationstærskel på et eller andet tidspunkt af en eller anden grund er blevet meget lav. De synspunkter, der her fremsættes om politologien og dens metode og problemformuleringer, er, for at sige det mildt, karikerede, men så meget mere besynderlige, da Bent Jensen gennem hele sin afhandling formulerer spørgsmål og foretager analyser, som en politolog ville foretage. Irritation er naturligvis en del af forskningsprocessen, og denne ekskurs illustrerer blot den afstand, som hidtil har eksisteret mellem adskillige danske historikere og politologien.

Den hidtidige videnskabelige forskning om det russiske spørgsmål fordeler sig af naturlige grunde i to grupper: undersøgelserne, hvis hovedtema er de vestlige stormagters reaktioner, såvel indenrigspolitiske som udenrigspolitiske, på de omvæltninger, der foregik i Rusland efter zarismens fald og bolsjevikkernes erobring af magten i november 1917. Det er først og fremmest engelske og amerikanske forskere, som har ydet en betydningsfuld indsats på dette område. Den anden gruppe arbejder angår småstaternes politik m.h.t. det russiske spørgsmål efter 1917. Denne litteratur er ikke særlig dybtgående, og dens problemformuleringer er snævre. Dette kan skyldes manglende eller begrænset adgang til kildematerialet eller forfatterens sigte. Bent Jensens afhandling hæver sig højt blandt disse arbejder, både med hensyn til det meget store materiale, som han har fremdraget, ved den brede opfattelse af de spørgsmål, som den russiske revolution fremkaldte i det danske samfund, ved den indtrængende analyse, han har foretaget af et meget heterogent materiale og den klare fremstilling, der er blevet resultatet af hans forskning.

En enkelt bemærkning vil jeg knytte til den skitse, som han har tegnet af den tidligere forskning. Af indlysende grunde dukker de danske problemer ikke eller blot sporadisk op i de undersøgelser, der er foretaget af stormagtspolitikens historikere. Sovjetiske historikere har dog arbejdet med det revolutionære Ruslands forhold til Danmark. Bent Jensen gennemgår denne forskning og vurderer resultaterne. Han skriver (s. 20), at »sammenfattende må den bedste del af den sovjetiske forskning om emnet karakteriseres som absolut seriøs«, og på den foregående side skriver forfatteren: »Mens det er en hovedpåstand i nyere sovjetisk historieskrivning, at princippet om fredelig sameksistens stedse har været det bolsjevikkiske regimes ledende udenrigspolitiske princip, nævnes dette begreb overhovedet ikke i et ældre værk som M. Tanins om Sovjetunionens in-

ternationale politik 1917-1924. Tværtimod fremstilles her forholdet mellem det nye styre og andre stater som en permanent kamp«. Undersøger man nærmere tidspunkterne for udgivelsen af de sovjetiske værker, som Bent Jensen fremdrager, ligger der et skel i året 1956, da den 20. kongres i det sovjetiske kommunistiske parti blev afholdt. Ved denne lejlighed proklamerede Khrushev, at »sameksistensen« mellem stater med forskellige økonomiske og sociale systemer, ikke var en midlertidig taktik, således som den tidligere havde været doceret i kommunistiske proklamationer, men var den grundlæggende strategi i sovjetisk udenrigspolitik og et nødvendigt resultat af de katastrofale virkninger, som en nuklear krig ville få. Han fordømte endvidere teorien om den uundgåelige krig mellem de kapitalistiske og de kommunistiske lande. Undersøger vi nu udgivelserne af de sovjetiske historikers udenrigspolitiske arbejder om forholdet til Danmark 1917-1924, rettede de ind efter den politisk overordnede maksime. Det kan naturligvis diskuteres, hvad begrebet seriøsitet rummer. Det ville også være hyklerisk at påstå, at der i den vestlige, demokratisk-pluralistiske verden ikke findes historikere, som f. eks. Beard, Tansill eller Ritter, som har en politisk grundopfattelse, der dominerer deres værker, men de er af en anden dimension, end hvor det styrende synspunkt automatisk dirigeres af en statslig myndighed. Deltagere i historikerkongressen i Rom i 1955 under »den kolde krig« vil erindre, at »seriøse« sovjetiske historikere hævdede, at den ansvarlige skurk for krigsudbruddet i 1914 var U.S.A. Seriøst eller ikke seriøst rejser dette tema naturligvis spørgsmålet om, hvor engageret samtidshistorikeren kan være i sin tids politiske problemer, eller hvor grænsen mellem videnskabelighed og propagandistisk virksomhed ligger.

I det indledende kapitel foretager Bent Jensen afgrænsningerne af sit emne. Han fremhæver, at hans undersøgelser drejer sig om den *danske* Ruslandspolitik, men fortsætter (s. 21): »Et mere indirekte resultat af denne undersøgelse skulle . . . være at få skabt mulighed for at anstille betragtninger over, hvorvidt de konklusioner, forskningen er nået til vedrørende det russiske spørgsmål som et internationalt problem i denne periode på grundlag af undersøgelser af *stormagternes* forhold til det revolutionære styre, også er dækkende for en lille stat«. Dette rummer naturligvis bl. a. indirekte spørgsmålet om småstatens vilkår i den internationale politik. Løbende i Bent Jensens afhandling gives der svar på dette spørgsmål, mens det direkte svar på ovenstående problem i konklusionen (s. 547) er negativt. En sammenfatning af forskningen vedrørende stormagternes politik ville nok have givet et mere nuanceret resultat.

Forfatterens hovedmål er at undersøge de reaktioner i det danske samfund, som det russiske spørgsmål fremkaldte. Da han utvivlsomt med rette eliminerer, hvad man kunne kalde de revolutionære grupper, som betydningsløse, samler undersøgelsen sig om, hvad Bent Jensen kalder *status quo* grupperne og deres organer. De er ifølge hans definition de grupper, »som ønskede det danske samfunds grundlæggende principper opretholdt eller – hvis det politisk-sociale system ønskedes ændret – blot modificeret under iagttagelse af dette systems etablerede spilleregler«. Dette er en meget bred referenceramme, og i Bent Jensens anvendelse spænder den fra det yderste højre til Socialdemokratiet og fagbevægelsen. Endelig hører der naturligvis til *status quo* definitionen et *ex ante*, d.v.s. en tilstand før en eller flere begivenheder og i dette tilfælde tiden før Nikolaj II's fald, eller perioden mellem februarrevolutionen og novemberrevolutionen og endelig årene efter den bolsjevikiske magtovertagelse. Det er naturligvis rigtigt, når Bent Jensen til *status quo* grupperne i det danske samfund ifølge sin definition henregner Socialdemokratiet og fagorganisationerne. Dette er en korrekt iagttagelse og interessant til karakteristik af den danske arbejderbevægelse. Tager vi f. eks. det norske arbejderpartis og fagorganisationens holdning til den russiske revolution, således som den er skildret i Egil

Danielsens undersøgelse, var de ikke en *status quo* gruppe. Det samme gælder andre europæiske landes arbejderbevægelser.

De grupper, hvorom Bent Jensen koncentrerer sin afhandling, var imidlertid ikke entydigt tilhængere af en *status quo*, hverken i det danske eller det russiske samfund. Jeg opfatter begrebets betydning i politisk terminologi som en aksept af den tilstand, der er skabt ved en eller anden betydningsfuld begivenhedsrække. Forstået på den måde, som vel er den gængse, dækker begrebet ikke holdningen til »det russiske spørgsmål« i alle de grupper, hvis politik beskrives og analyseres. Det kan for det første diskuteres, hvorvidt de alle ønskede opretholdt den *status quo*, som var skabt i det danske samfund i krigsårene, men jeg akcepterer, omend med et vist forbehold, at de ville ændre den under »iagttagelse af dette systems etablerede spilleregler«. Bent Jensen beskæftiger sig imidlertid ikke med dette spørgsmål. Hans *status quo* grupper i det danske samfund, således som han opfatter dem, ønskede at genoprette en eller anden samfundsorden i Rusland, der bestod før bolsjevikernes erobring af magten. Hvorvidt det var zarismen eller den liberalt-privatkapitalistiske tilstand efter februar-revolutionen er ikke klarlagt i hans fremstilling, men nogle af dem ønskede ydermere at genoprette en eller anden før-bolsjevikisk tilstand med magtanvendelse. *Status quo* begrebet er et nyttigt analyseapparat, men forfatteren burde nok have nuanceret det mere, end det er tilfældet i hans fremstilling.

Bent Jensen gør dernæst i »sigte og problemstillinger« yderligere rede for strukturen i sit studie. Det fastslås, at staten, regeringen, eller som det et sted kaldes statsapparatet, indtager en central placering. Dernæst og med en fremtrædende placering indgår de private økonomiske grupper, som udfoldede – for at sige det mildt – en energisk aktivitet i denne periode og ikke mindst i »det russiske spørgsmål«. Bent Jensen skriver (s. 26), at der i denne periode herskede meget udflydende grænser mellem offentlig og privat virksomhed, og »en til tider stærk sammenfiltren af statslige og private interesser, ikke mindst på det udenrigsøkonomiske område«. De private grupper havde forskellige interesser i Ruslandsspørgsmålet, men »det var altafgørende for Ruslandsinteressenterne at få deres interesser omdannet til officiel dansk Ruslandspolitik«. Det kan vel endog hævdes, at de med tilstrækkelige – i hvert fald efter deres egen opfattelse – imponerende ideologiske krumspring håbede at gøre deres interesser til de vestlige stormagters politik.

Dernæst nævner Bent Jensen som et overordnet princip, der kaldes fundamentalt, men med en vis ironi »måske tillige en banal antagelse«, at historien er skabt af »mennesker og menneskers lidenskaber«. Hvis jeg forstår dette rigtigt, er det en vis afstandtagen fra en vulgærmarxistisk historieopfattelse, men nægtes kan det ikke, at mange aktører i dette i visse henseender tragikomiske stykke tænkte meget kynisk på økonomi og talte endnu mere om idealer. Endelig forklarer Bent Jensen, at undersøgelsen er foretaget på 3 niveauer: det første er ruslandsinteressenternes og aktivisternes indbyrdes forhold og interessebrydningerne mellem dem; det andet er den officielle danske Ruslandspolitik og det tredje er de danske interessers muligheder for at blive realiseret på baggrund af det russiske spørgsmåls internationale udvikling. Indenfor denne tematiske ramme opbygges fremstillingen kronologisk i 9 kapitler, klart opdelt i underafsnit; og hvert kapitel afsluttes med en »sammenfatning« og sidst i afhandlingen fastslås resultater og vurderinger i en »Afsluttende sammenfatning«. Disse er for overskueligheden i den store bog nyttige.

Bent Jensen har til sin undersøgelse samlet et stort og heterogent materiale. Han har ikke skyet nogen anstrengelse for at gøre fundamentet for afhandlingen så solidt som muligt. I det store og hele har denne indsats givet betydningsfulde resultater. I den forbindelse vil jeg fremhæve, at Bent Jensen behersker russisk. Han har derved kunnet benytte den trykte russiske litteratur. Desværre lykkedes det ham ikke at få adgang til de russiske arkiver. Andre har lidt samme skæbne, men det fælles skibbrud er en ringe trøst,

og alle forskere, der har haft de samme erfaringer med institutionelt eller privat hemmelighedskræmmeri, kan tilslutte sig hans bemærkning (s. 32): »Man befinder sig som forsker derfor i den ubehagelige situation ikke at kunne benytte det materiale, som har stået til sovjetiske forskeres rådighed, da de behandlede disse emner«. Andre landes myndigheder følger mere eller mindre den samme praksis, men i det sovjetiske tilfælde er forklaringen vel den simple, at politik siden oktober 1917 er aktuel politik og arkiverne derfor principielt utilgængelige for udlændinge.

Mere ejendommeligt er det, at den overfor det kapitalistiske samfund iøvrigt meget kritiske civilingeniør Niels Munk Plum, der ejer arkivet efter en af hovedpersonerne blandt Ruslandsinteressenterne, Harald Plum, ikke har villet give adgang til dennes skriftlige efterladenskaber, ligesom Plums trykte »Dagbogsblade« bind 3 er båndlagt på Det kgl. bibliotek, men kan dog erhverves i antikvarboghandelen. Historikers nysgerrighed er imidlertid som andre forskeres uden grænser. Det er derfor besynderligt, at det ikke er gået op for nogle privatpersoner eller statslige myndigheder, at de sjældent kan skjule væsentlige oplysninger. De opnår blot, således som det også har været Bent Jensens erfaring, at oplysningerne kan findes andre steder, men da i denne anden kildes formulering og vurdering.

Bent Jensen har benyttet sit kildemateriale sobert, kritisk og forsigtigt. Derfor er hans synspunkter og konklusioner blevet overbevisende. Jeg kan kun beklage, at forfatteren ikke systematisk har gjort rede for de generelle kildekritiske problemer, som dette meget heterogene og ofte kontroversielle materiale har givet anledning til. I noterne findes naturligvis resultaterne af hans overvejelser, men en samlet vurdering og karakteristik af de forskellige kildegrupper ville ikke mindst for historikere have været nyttig og interessant. To problemer vedrørende vigtige kilder har Bent Jensen dog principielle bemærkninger om: de danske udenrigsministerielle akter og aviserne. Han beklager med rette, at man ofte m.h.t. den første gruppe savner oplysninger »til belysning af, hvilke overvejelser, der er gået forud for de skridt, man tog, eller hvilke ydre stimuli, der har ligget til grund for en given reaktion. Der er ofte en påfaldende mangel på materiale til belysning af interne overvejelser i ministeriet. Dette savn afhjælpes dog i nogen grad af det udenlandske materiale fra de forskellige gesandters virksomhed i Danmark. Samtaler, som ikke har afsat sig spor i det danske materiale, er ofte blevet omtalt i gesandtindberetninger. Dette gælder således typisk henvendelser fra en anden regering, som ønskede at øve pres på den danske regering«. Denne mangel på materiale – i hvert fald i det ældre danske udenrigsministerielle materiale – til belysning af beslutningsprocessen er en erfaring, som også andre forskere har gjort. Det vil antagelig med hensyn til det danske udenrigsministerium være vanskeligt om ikke umuligt at gennemføre en undersøgelse som Zara Steiners »The Foreign Office and Foreign Policy 1898-1914«. På grundlag af memoranda og de såkaldte »minutes« har hun kunnet redegøre for hver enkelt af periodens udenrigsministres og højere embedsmænds opfattelser af de vigtigere udenrigspolitiske problemer og deres indflydelse på den udenrigspolitik, som England fulgte. Bent Jensen konstaterer blot denne svaghed ved det danske materiale, men der kan vel være forskellige muligheder m.h.t. forklaringer. For det første manglende tradition for en sådan praksis. Dernæst, men usandsynligt, at de forskellige udenrigsministre var så suveræne, at de ikke ønskede embedsmændenes overvejelser nedfældet skriftligt. Endelig og måske den sandsynligste forklaring: med den talmæssigt begrænsede og uddannelsesmæssigt svage stab, som det danske udenrigsministerium havde i første afsnit af denne periode, var den nødvendige ekspertise eller om man vil professionalisering ikke til stede. Bent Jensen tangerer denne forklaring, da han (s. 540) omtaler omorganisationen i 1921 af Udenrigsministeriet.

Ved den metodiske vurdering af dette ministerielle materiale, men vel også m.h.t. andre kildegrupper, rejses et problem, som forfatteren ikke tager op. Det er perceptionsproblemet. Når Bent Jensen bemærker, at det svigtende udenrigsministerielle materiale kan dækkes gennem de udenlandske gesandters indberetninger, melder sig en tvivl om, hvorvidt denne betragtning er metodisk holdbar, og det samme spørgsmål dukker naturligvis op om andre berettende kilder af samme karakter som f. eks. private breve. Det er en hyppig iagttagelse, at hvor man har en eller flere referenter af samme samtale, er der ofte divergenser i deltagernes referater og hyppigt modstridende og afgørende forskelle. Dette kan skyldes mange årsager, rækkende fra den bevidste forfalskning af samtalepartnerens udtalelser og misforståelser til enten referentens ønske om at fremhæve sin egen betydning under samtalen eller oversete nuancer i modpartens udtalelser. Det gælder nok ikke mindst i samtaler mellem en småstats- og en stormagtsrepræsentant.

Et andet aspekt af perceptionsproblemet, som antagelig ikke mindst er betydningsfuldt i datiden i forbindelse med et så emotionelt belastet emne som »det russiske spørgsmål«, er diplomaternes og for den sags skyld også andres grundlæggende holdninger. Deres indberetninger fra Rusland, men også fra andre hovedstæder var præget af deres subjektive indstilling til »det russiske spørgsmål«, deres sociale status og deres informationskilder. De er farvet af en næsten enstemmig fordømmelse af den bolsjevikiske revolution og dens ledere, parret med en utrolig naivitet med hensyn til vurderingerne af tilstandene i Rusland, det bolsjevikiske regimes overlevelsesmuligheder og de økonomiske visioner, som de så i et »afbolsjeiseret« Rusland. Bent Jensens egen udgave af den danske gesandt, Harald Scavenius' indberetninger og et omfattende materiale fra andre landes diplomater understreger denne rolleforvridning. Det ville have været interessant, hvis Bent Jensen i afsnittet »Kildematerialet« generelt havde samlet sine overvejelser om dette metodiske spørgsmål, ikke mindst fordi diplomatiske indberetninger af mange historikere bliver brugt næsten ukritisk.

Bent Jensen har naturligvis benyttet det samtidige avismateriale og gør rede for det indhold, der er betydningsfuldt for historikeren, men påpeger også vanskelighederne og konkluderer (s. 33): »Alle disse forhold gør det overmåde vanskeligt at benytte aviserne, men det er på den anden side tvingende nødvendigt at gøre det alligevel: dels giver aviserne en mængde rent faktiske oplysninger og er herved uundværlige elementer ved det rekonstruktionsarbejde, som historisk forskning også er; dels indgår de ... i den løbende politiske kamp; og endelig formidler aviserne i en periode, hvor radio og fjernsyn hørte fremtiden til, et billede af datidens »offentlige mening«. Uden benyttelse af avismaterialet ville en vigtig dimension gå tabt«. Til disse centrale pressefunktioner kan dog næppe henregnes den oplysning fra en dansk journalist i Petrograd, som den dag, bolsjevikkerne overtog magten, rapporterede hjem, at i Petrograd fandtes ikke etableringer, der »blot tilnærmelsesvis staar Maal med Wivel, Nimb og Angleterre« (s. 62).

Resultatet af Bent Jensens energiske indsamling af kilderne og hans kritiske og kontrollerende anvendelse af dem er blevet de 9 kapitler, hvori han klart, minutøst, med stor rekonstruktiv evne og – køligt – gør rede for de danske Ruslandsaktiviteter efter 1917. Med udgangspunkt i de danske økonomiske interesser i Rusland i den førrevolutionære periode og de forventninger, der skabtes under krigen til efterkrigsårene, skildres de forskellige faser i tiden 1917–1924, således som de udfoldede sig under påvirkning af det internationale miljø og de danske initiativer. Tre karakteristiske træk præger de interesserede og besluttende organer og grupper holdning: deres urokkelige had til bolsjevikkerne og den samfundsomvæltning, de havde gennemført, hvilket er forståeligt ud fra tidens forudsætninger; deres ikke mindre faste tro på det bolsjevikiske styres snarlige fald; deres, på baggrund af førkrigstidens Ruslands store betydning for dansk erhvervsliv, høj-

spændte tro på de muligheder, der lå for dansk foretagsomhed og specielt København i det krigshærgede og desorganiserede nye Rusland. Denne karakteristik er gyldig for både de politisk besluttende instanser og »den offentlige mening« som for erhvervsinteresserne.

Resultaterne af Bent Jensens forskningsindsats er betydningsfulde, omfattende og overbevisende. Afhandlingen er oprydning og nybygning, dybtgående i detaljerne og omfattende i syntesen. Resuméerne efter hvert kapitel og den »Afsluttende sammenfatning« giver læseren et prægnant billede heraf. Linjerne i denne er enkelte steder trukket skarpere op, end kapitelresuméerne måske tillader. Dette skal dog ikke lægges Bent Jensen til last. For mange historiske undersøgelser tager i konklusionerne så mange forbehold, at det er vanskeligt at fange, hvad forfatterne egentlig mener. »Myterne«, der er blevet skabt i den politisk engagerede litteratur, er blevet aflivet eller nuanceret. Til gengæld har vi fået en fremstilling, kritisk opbygget på kilderne, af et dramatisk afsnit i den danske samtidshistorie. Denne landvinding for historisk forskning skal kort resumeres, og på enkelte punkter kommenteres.

Den danske Ruslandspolitik foregik inden for de muligheder, som det internationale miljø dikterede, hvilket for en småstat betyder eksistensen mellem stormagterne. Bent Jensen belyser klart dette forhold, som ikke alene har interesse i den samtidshistoriske situation, men også for den politologiske opfattelse af småstatens handlingsmuligheder. Danmark førte en proklameret neutralitetspolitik, hvis forudsætninger var en magtbalance mellem stormagterne. Forfatteren skriver (s. 125), »at så længe verdenskrigen var uafgjort, var den internationale situation gunstig for de danske beskyttelsesbestræbelser for interesserne i Rusland, men en afgørende ændring indtraf efter november 1918«. De allierede begyndte »i stigende omfang ... at afstikke grænserne for de dansk-sovjettiske relationer. Og disse grænser blev snævrere og snævrere. I sidste instans blev det de Allieredes Ruslandspolitik, der kom til at bestemme såvel de danske muligheder for at beskytte dansk liv og ejendom ... som de danske vurderinger af bolsjevikkernes overlevelsesmuligheder«.

Det blev fransk, men først og fremmest engelsk Ruslandspolitik, som i de følgende år blev bestemmende for den danske stillingtagen. Englænderne sendte en flådeafdeling til Østersøen, og den danske regering var tvunget til at følge de mere eller mindre bestemte anvisninger fra London. Kun på et enkelt punkt – et ekspeditionskorps til Baltikum – afviste regeringen at følge de engelske anvisninger. Bent Jensen skildrer minutiøst, hvorledes de danske beslutningstagere fulgte svingningerne i den engelske politik fra intervention til anderkendelse af den bolsjevikkiske regering. Overfor dette virkede det sikkert fjerlet, når danskerne i samtale med russiske diplomater hævdede, at Danmark førte en selvstændig udenrigspolitik.

Denne pro-allierede linje blev dog ikke fulgt modstræbende. Magtproblemet i dets forskellige afskygninger var naturligvis betydningsfuldt. Bent Jensen citerer en udtalelse af statsminister Neergaard: »De allierede havde givet Danmark Slesvig, og dette måtte Danmark tage hensyn til i sin udenrigspolitik«. Dette er utvivlsomt rigtigt, men en anden faktor – den ideologiske – som jeg skal komme tilbage til, spillede utvivlsomt en central rolle.

Den anden vigtige forklaringsfaktor i den danske politik var den indre danske situation. Bent Jensen skildrer denne politisk og økonomisk og samspillet mellem disse elementer og deres forskellige forgreninger. Han fastslår (s. 515), at Danmark var et konstitutionelt monarki, hvor kongens beføjelser var uafklarede, samt at hans initiativ i denne periode ofte var udslagsgivende.¹ Det forekommer mig nok så vigtigt at fastslå, at Dan-

¹ Jf. Tage Kaarsted, Påskekrisen. Aarhus 1968.

mark var et demokratisk, privatkapitalistisk samfund, hvor netop i denne periode gammel dags liberalisme forbitret kæmpede mod den reformliberalisme, som havde vundet terræn under krigen. Retfærdigvis må det siges, at Bent Jensen i forbindelse med omtalen af det konstitutionelle monarki skal gøre op med en af »myterne«: kongehusets rolle i den danske Ruslandspolitik. Han har ligesom andre forskere ikke haft adgang til kongehusets arkiv, men er på grundlag af andre kilder kommet til det resultat (s. 533), at »kongehuset var af klart sekundær betydning og deres rolle ofte blot en funktion af de egentlige magtorganers politik«. Vedrørende den omstridte enkekejserinde af Rusland skriver Bent Jensen: »Den rolle, som specielt kongens faster ... i en del af litteraturen angives at have spillet, er efter alt at dømme helt uden forbindelse med virkeligheden«. Bent Jensen mener, at kongehusets indflydelse under regeringen Zahle var uden betydning, men voksede efter Påskekrisen. Christian den X's indflydelse kan dog ikke bedømmes, uden at ØK's chef, H. N. Andersens virke i kulisserne inddrages, og herom skrives f. eks. (s. 518): »Der kan på den anden side ikke herske tvivl om, at H. N. Andersens politiske betydning efter »systemskiftet« [d.v.s. Venstre-regeringen Neergaards tiltrædelse efter Påskekrisen] i foråret 1920 steg til uanede højder«, og dette forklares med, »at Andersen var kongehusets rådgiver og fortrolige«. Når Andersen havde denne magt, skyldtes det bl. a. kongehusets position, således at der i virkeligheden forelå en gensidig påvirkning. Og endelig (s. 531) fastslår Bent Jensen: »Kongehusets politiske rolle var ingenlunde udspillet i den her omhandlede periode; der findes adskillige eksempler på kongens forsøg på at gribe direkte ind i den politiske udvikling og ligeledes på kongehusets funktion som instrument for bestemte politiske kræfter i den politiske kamp«, og videre: »Et moment af stor betydning for denne rolle var kongehusets forhold til ØK's mægtige chef, H. N. Andersens dobbelte funktion som rådgiver for kongehuset og formidler af dets synspunkter til andre kom også til udfoldelse i det russiske spørgsmål«.

Selv efter oprettelsen af det udenrigspolitiske nævn anser Bent Jensen Rigsdagens indflydelse på Ruslandspolitikken og udenrigspolitikken i almindelighed for at have været ubetydelig. De vekslende udenrigsministre ønskede simpelthen ikke, at Rigsdagen og politikerne skulle blande sig i eller have indflydelse på deres område. Dermed fortsætter en tradition fra før systemskiftet 1901, og det er et uafklaret spørgsmål, hvornår Rigsdagen egentlig begynder at øve indflydelse på denne side af det politiske liv. Men måske havde den – som det skal tangeres – en mere generel indflydelse. Derimod kan der sættes et spørgsmålstejn ved Bent Jensens påstand om, at de udenrigsministerielle embedsmænds påvirkning var af sekundær betydning. Gesandten i Rusland Harald Scavenius' indflydelse, mens han sad i Petrograd, er vel indiskutabel. Hans selvbestaltede optræden – omend uden betydning – på Versailleskonferencen som sagkyndig i det russiske spørgsmål og hans øvrige aktiviteter i Ruslandsinteressenternes forskellige initiativer var vel for en tjenestemand helt ejendommelige. Det samme gælder den oversigt, som Bent Jensen meddeler om højtstående udenrigsministerielle embedsmænds bestyrelsesposter i private ruslandsinteresserede foretagender og f. eks. selve chefernes plads på Landmandsbankchefens begunstigelsesliste, hvilket Bismarck formodentlig ville have sammenlignet med sit »reptilfond«. Denne sammenfiltrering af private økonomiske interesser og de statslige organer var vel en uundgåelig følge af det forhold, som Bent Jensen påpeger meget stærkt, at det betragtedes som en selvfølge, at regeringsorganerne så meget som muligt skulle støtte danske erhvervsinteresser i udlandet. Det er, som en amerikansk forfatter har bemærket, vanskeligt at være bestyrelsesformand i et rustningsfirma om formiddagen og medlem af bestyrelsen i en nationalistisk forening om eftermiddagen.

En substantiel del af Bent Jensens afhandling er hans indgående behandling af, hvad han kalder Ruslandsinteressenternes aktiviteter. Han fastslår, at sorteper i dette spegede

spil for det første blev Ruslandsdanskene d.v.s. de danskere, som efter 1917 vendte hjem og mistede ikke alene deres stillinger, men også deres eventuelle formuer i Rusland. Dernæst ejerne af russiske statsobligationer, der kunne vælge mellem at tapetsere med deres guldrandede papirer eller henlægge dem som souvenirs i bankboks.

De af regeringen og Udenrigsministeriet begunstigede Ruslandsinteressenter var de store finansielle, industrielle og handelsmæssige foretagender og deres ledere: Store Nordiske Telegraf Selskab, Ø.K., Landmandsbanken samt Transatlantiske Kompagni og dets forskellige forgreninger, Emil Glückstadt, H. N. Andersen og Harald Plum. Selvom etatsråd Andersen – i datidens jargon »elefanten« – er afhandlingens »grå eminence«, hvis indflydelse spores overalt, er det dog Harald Plum og hans hektiske nationale og internationale aktiviteter, som med grund har fængslet Bent Jensen mest. Hans bedømmelse af sin hovedaktør kan vel fastslås i følgende to karakteristikker: Plum troede, at han, ligesom han ledede Transatlantisk foretagender, kunne dirigere en international anti-bolsjevikkisk organisation fra København. En økonomisk kynisme – for at sige det mildt – var blandet med en politisk naivitet, som kunne konkurrere med rivalen H. N. Andersens;² og følgende (s. 277-78): »Ved en forklaring af de danske initiativer og den måde, hvorpå de søgtes realiseret, er det ... nødvendigt at pege på Harald Plums personlighed. Det skulle senere vise sig, at hans forretningsimperium byggede på sand, eller rettere papir, selv om dette forhold aldrig synes at være gået op for ham selv. Også med hensyn til den internationale anti-bolsjevikkiske organisation synes hans forhold til virkeligheden at have været meget problematisk. I usædvanlig grad må Harald Plum have været i stand til at undgå at registrere andres reaktioner på hans projekter, antagelig fordi han selv anså disse for så indlysende rigtige. Uforpligtende talemåder blev opfattet som definitive til-sagn, forskellige officerers eller diplomaters personlige tilkendegivelser blev identificeret med de pågældende personers regeringers holdning«. I modsætning hertil konstaterer Bent Jensen med hensyn til den danske holdning: »De personer og institutioner, man fik til at slutte op bag eller bevidne sympati for den anti-bolsjevikkiske organisation, udgjorde en ganske betydelig faktor såvel økonomisk som politisk i det danske samfund«.

Det vigtige spørgsmål, som ligger til grund for dette, besvarer Bent Jensen ikke tilfredsstillende. Ganske vist har han et afsnit, som kaldes »Den offentlige mening«, men det er blot citater fra pressen. Det dybereliggende spørgsmål er: hvilken ideologi var så dominerende i det danske samfund, at Bent Jensen har kunnet skrive en afhandling, som i store afsnit grænser op til en kriminalroman? Ikke alene i den brede, men om disse spørgsmål uvidende offentlighed, men også i politiske og økonomiske kredse med indsigt blev Plums og andres transaktioner akcepteret. Bortset fra mumlen i visse hjørner nævner Bent Jensen kun L. Birck og Carl Thalbitzer, som offentligt udtalte sig skarpt kritisk om, hvad der foregik. Den sandsynligste forklaring er, at størsteparten og den mest afgørende del af det danske samfund under krigen og i efterkrigstiden med beundring så op til de »store« forretningsmænd uden kritisk at overveje deres forhavender. Landmænd og detailhandlere og håndværksmestre kunne mødes med Plum, højesteretssagfører Liebe og mange andre i det højere erhvervsliv i fordømmelsen af »Det Rodeske regiment« og i Harald Plum, Glückstadt og H. N. Andersen se mændene, som kunne og ville føre Danmark tilbage til førkrigsperiodens klassiske liberalismes gyldne tider. I dette perspektiv ligger også forklaringen på stærke politiske kræfters holdning. Ingen historiker har endnu givet sig i kast med at undersøge og skrive samfundsideologiernes udvikling i Danmark. Det er en opgave, som venter på sin forsker og når resultatet foreligger, vil, hvad Pierre

² Jf. Tage Kaarsteds fremstilling af H. N. Andersens aktiviteter i den internationale politik i: Storbritannien og Danmark 1914-1920. Odense 1974.

Renouvin har kaldt »de dybereliggende kræfter«, i dansk udenrigspolitik få et yderligere perspektiv. Bent Jensen har imidlertid ikke kunnet bruge en sådan undersøgelse, men der indeholdes i hans afhandling ikke alene svar på en mængde hidtil ukendte eller fordrejede spørgsmål, men også stimulering til videre forskning, og hvad kan en »provokator« yderligere ønske sig?

Sven Henningsen

Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943. Samarbejdspolitikens Fald. Forudsætninger og Forløb. En studie i kollaboration og modstand I-III. Udgiverselskabet for Danmarks nyeste historie. Kbh., Gyldendal 1979. 298 + 493 + 392 s.

Med sit imponerende 3-bindsværk, »Augustoprøret 1943 – Samarbejdspolitikens Fald – Forudsætninger og Forløb«, har forfatteren, Hans Kirchhoff, præsteret et stort og betydningfuldt bidrag til den samlede besættelseshistorie, og der er grund til at lykønske hele den historisk interesserede del af befolkningen til færdiggørelsen af dette arbejde, som en simpel selvfølge antaget af Københavns universitet som disputats.*

For når man uden lang tøven kan anvende ordet stor om værket går dette ord ikke blot på værkets omfang, selvom dette unægtelig er overvældende og må have voldt både forfatteren, det udgivende selskab og forlaget kvaler, ligesom det måske og i så fald ulykkeligvis vil kunne afskrække potentielle læsere. For det er i anlæg, analyse og tanke-rigdom et stort og befrugtende arbejde, der hermed er fremlagt efter en lang årrækkes forarbejder. Hvad den behandlede periode angår – perioden fra efteråret 1942 til den 29. august 1943 – synes der ikke at være den sten i brolægningen af kilder, der ikke er vendt og betragtet, ikke blot refererende, men som hovedregel tømt for alle relevante udsagn. Hvis perioden var en stor og central periode i dansk historie – og det vil vel alle på forhånd anse for givet – så har perioden i sandhed også fået en stor, omhyggelig og gennemborende analyse, med udsyn og med afkast af inspirerende åbne spørgsmål, hvor kilderne til disse måneders masseaktivitet trods alt kommer til kort.

Forfatteren har set det som en hovedopgave at redegøre for den massebevægelse i det danske samfund, der i perioden og da især i periodens slutning opstod i opposition mod den tyske besættelsesmagt og ikke mindre mod den siddende regering og de etablerede danske institutioner og deres fastholden af den besluttede politik – trods alle pinagtige indrømmelser til den tyske besættelsesmagt. Han yder her en detaljeret og grundigt gennemargumenteret analyse af de mange og kaotisk blandede faktorer, der frembragte dels massebevægelsen, dels den fastlagte politiks sammenbrud, og han føjer hertil en indgående beskrivelse af de talrige samspil og modspil i dansk-tyske som i dansk-danske relationer.

Hans Kirchhoff har retteligt sat sig som opgave at påvise de bestemmende faktorer, der ledte frem til dette resultat, og ingen af de afgørende faktorer synes glemt eller stedmoderligt behandlet. En anden sag er så, at de bestemmende faktorer er så mange og deres respektive vægt i årsagskæden bag det tumultuariske forløb så vanskelig eller umulig at måle eksakt, at afhandlingen både efterlader dygtigt dokumenterede forklaringer og livgivende åbne spørgsmål. Stillet over for menneskelige handlingsforløb og da især over for handlingsforløb, der er så kaotiske og følelsesladede som de her beskrevne, og hvor

* Anmeldelsen gengiver noget forkortet min opposition *ex officio* ved disputatsforsvaret på Københavns universitet 2. nov. 1979.